

¹Сейтахметова Н.Л. ²Жандосова Ш.М. *³Нуров М.М.
^{1,2} *Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан,*
³ *«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан,*
E-mail: ¹natalieseyt@mail.ru, ²sholpan_zhandosova@mail.ru, ³markhabbatnur@gmail.com

ТАЯУ ШЫҒЫСТАҒЫ САЯСИ ПРОЦЕСТЕР КОНТЕКСІНДЕГІ «КОНФЕССИЯЛЫҚ ДЕМОКРАТИЯ»

Аңдатпа. Мақалада конфессиялық демократия құбылысы Таяу Шығыстағы саяси құрылымның ерекше формасы ретінде қарастырылады. Аймақтағы діни институттар мен демократиялық процестердің өзара байланысын талдауға, сондай-ақ қазіргі саяси сын-қатерлер аясында осы модельдің тиімділігін бағалауға ерекше назар аударылады. Зерттеудің жаңалығы – Таяу Шығыс мемлекеттерінің саяси құрылымының белгілі бір формасы ретінде «конфессиялық демократия» құбылысын кешенді талдау, бұл билік органдарын құру кезінде қоғамның діни және қоғамдық құрылымын ескереді. Зерттеудің негізгі міндеті – Таяу Шығыс елдерінің саяси жүйелерінде конфессиялық демократияның жұмыс істеу ерекшеліктерін және оның конфессияаралық шиеленіс жағдайында мемлекеттік институттардың тұрақтылығына әсерін анықтау. Мақаланың мақсаты – әртүрлі діни бірлестіктердің саяси өкілдігін қамтамасыз ету құралы және Таяу Шығыс мемлекеттерінің саяси жүйесіндегі конфессияаралық тепе-теңдікке қол жеткізу механизмі ретінде конфессиялық демократия моделіне жүйелі талдау жүргізу. Зерттеу әдістеріне институционалдық және салыстырмалы саясаттанулық талдау, жүйелік тәсіл және тарихи қайта құру әдістері кіреді. Зерттеу нәтижелері конфессиялық демократия бірқатар ішкі қайшылықтарға қарамастан, Таяу Шығыстағы көпконфессиялы қоғамдарда саяси тұрақтылықты қамтамасыз етудің пәрменді тетігі ретінде қызмет ететінін, дінаралық диалогты институционализациялауға және мемлекеттік органдарда діни қауымдастықтардың кепілді өкілдігі арқылы конфессиялық қақтығыстардың алдын алуға ықпал ететінін көрсетеді.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру шеңберінде дайындалған (BR21882428 «Постқалыпты кезеңдегі исламның рухани, мәдени, саяси, әлеуметтік құбылыс ретіндегі әсері мен болашағы: Таяу Шығыс және Орталық Азия елдерінің тәжірибесі»).

Түйін сөздер: конфессиялық демократия, Таяу Шығыс, саяси процестер, діни институттар, діни плюрализм, саяси модернизация, діни-саяси қатынастар, демократия, ислам, азаматтық қоғам.

Кіріспе

Жаһандық әлемдік тәртіпті өзгертудің қазіргі жағдайында әлемнің әртүрлі аймақтарында қалыптасқан демократиялық құрылымның бірегей модельдерін зерттеу ерекше өзекті болып табылады. Таяу Шығыс дәстүрлі діни институттар мен демократиялық басқару қағидаттарының синтезінің ерекше үлгісін ұсынады, бұл «конфессиялық демократия» тұжырымдамасында көрініс табады. Конфессиялық демократия – дәстүрлі діни институттар мен қазіргі демократиялық қағидаттардың күрделі өзара әрекеттесуі нәтижесінде Таяу Шығыста қалыптасқан бірегей саяси модель. Бұл жүйе мемлекеттік органдарда әртүрлі діни бірлестіктердің өкілдігін ресми түрде бекітумен сипатталады және демократиялық институттарды аймақтың әлеуметтік-мәдени ерекшеліктеріне бейімдеу әрекеттерінен аңғаруға болады. Батыстық демократиялық модель элементтерінің терең діни дәстүрлер мен тәжірибелермен үйлесуімен сипатталатын бұл құбылыс ғылыми назар аударуға әбден лайық. Зерттеудің өзектілігі саяси процестерде діни фактор шешуші рөл атқаратын Таяу Шығыстың аймақтық ерекшелігі контекстінде демократияландырудың классикалық теорияларын қайта қарастыру қажеттілігімен анықталады.

Ливан, Ирак, Бахрейн, Йемен, Иран және Мысыр сияқты елдерде конфессиялық демократияның жұмыс істеу тетіктерін талдау ерекше қызығушылық тудырады, мұнда діни өкілдік саяси өкілдік пен билік өкілеттіктерін бөлудің негізгі факторы болып табылады. Бұл мемлекеттердің тарихи тәжірибесі демократияның конфессиялық моделінің әлеуетті мүмкіндіктерін де, елеулі шектеулерін де көрсетеді. Таяу Шығыстағы тұрақсыздықтың күшеюі және діни поляризацияның

күшеюі жағдайында бұл мәселені зерттеу аймақтың саяси даму перспективаларын түсіну үшін ерекше маңызға ие.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық базасы жетекші отандық және шетелдік саясаттанушылардың, әлеуметтанушылар мен дінтанушылардың Таяу Шығыс елдерінің саяси жүйелерін демократияландыру және жаңғырту, дін мен саясаттың өзара іс-қимылы мәселелеріне арналған жұмыстарына сүйенеді. Зерттеудің пәнаралық сипаты конфессиялық демократия құбылысын аймақтың саяси өмірінің ерекше құбылысы ретінде жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді. Мемлекеттік органдарда әртүрлі конфессиялық топтардың өкілдігін қамтамасыз етудің институционалдық тетіктерін талдауға ерекше назар аударылады.

Зерттеу барысында конфессиялық демократияның негізгі сипаттамалары, оның ішінде сайлау жүйелерінің ерекшеліктері, мемлекеттік органдарды қалыптастыру қағидаттары, саяси шешімдер қабылдау тетіктері және конфессияаралық диалогтың ерекшеліктері қарастырылады. Талдаудың маңызды аспектісі сыртқы факторлардың конфессиялық демократияның жұмысына әсерін, соның ішінде Таяу Шығыстағы саяси процестердегі аймақтық және жаһандық акторлардың рөлін зерттеу болып табылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы діни, этникалық және саяси факторлардың күрделі өзара әрекеттесуі жағдайында қалыптасқан саяси құрылымның ерекше моделі ретінде конфессиялық демократия құбылысын жан-жақты талдаудан тұрады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін аймақтағы саяси процестерді болжау және саяси саладағы конфессияаралық өзара іс-қимыл тетіктерін оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін пайдалану мүмкіндігімен айқындалады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Таяу Шығыстағы конфессиялық демократияны әдіснамалық зерттеу әртүрлі сараптамалық құралдарды біріктіретін кешенді пәнаралық тәсілге негізделген. Жүйелік-құрылымдық әдіс халықтың этноконфессиялық құрамы мен қарастырылып отырған мемлекеттердің саяси құрылымының ерекшеліктері арасындағы іргелі өзара байланыстарды анықтауға жол ашты. Институционалдық талдау конфессиялық плюрализм жағдайында саяси институттардың жұмыс істеу тетіктерін терең зерттеуге ықпал етті. Салыстырмалы тарихи әдісті қолдану аймақ елдерінің саяси жүйелерінің эволюциясын олардың тарихи ретроспективасында бақылауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің эмпирикалық негізін Таяу Шығыс мемлекеттерінің саяси жүйелерінің қалыптасу ерекшеліктерін көрсететін конституциялық құжаттар, статистикалық мәліметтер мен мұрағаттық материалдардың ауқымды жиынтығы құрайды. Медиа дереккөздердің контент-талдамасы мен сараптамалық бағалауды қолдану конфессиялық демократияның дамуындағы және оны әртүрлі қоғамдық топтардың қабылдауындағы негізгі үрдістерді анықтауға жағдай туғызды. Ливан, Ирак, Бахрейн, Йемен, Иран және Мысыр мемлекеттерінің тәжірибесіне қолданылған case-study әдісі аталған елдердің саяси құрылымдарындағы конфессиялық өкілдік принциптерінің практикалық имплементациясын жан-жақты зерттеуге мүмкіндік берді. Бұл әдістеме арқылы әрбір мемлекеттің конфессиялық репрезентацияны конституциялық және институционалдық деңгейде қалай жүзеге асыратыны, сондай-ақ аймақтық контекстегі діни плюрализмнің саяси интеграция процестеріне ықпалы терең талданды.

Осы зерттеу әдістерін кешенді қолдану Таяу Шығыстағы саяси шындығы контекстінде конфессиялық демократия құбылысы туралы тұтас түсінік қалыптастырды. Зерттеудің пәнаралық сипаты осы құбылыстың саяси, құқықтық, әлеуметтік және тарихи аспектілерін ескере отырып, конфессиялық демократия мәселелерін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді.

Талқылау

Конфессиялық демократия тұжырымдамасы негізінен Таяу Шығыс елдеріне тән саяси құрылымның ерекше құбылысы ретінде зерттеушілердің назарын аударады. Ғылыми әдебиеттерде бұл мәселе әртүрлі теориялық тәсілдер мен әдіснамалық парадигмалардың призмасы арқылы қарастырылады.

Конфессиялық демократияның іргелі зерттеулері А. Лейпхарттың (Lijphart, 1977) еңбектерінде қаланды, ол «консоциативті демократия» ұғымын әртүрлі діни және этникалық топтардың мүдделерін ескеретін басқару формасы ретінде енгізді. Бұл тұжырымдаманы дамытқан М. Хадсон

(Hudson, 1979) және И. Харб (Harb, 2006) оны Ливанның конфессиялық демократияның классикалық мысалы ретіндегі тәжірибесін талдай отырып, оны тікелей Таяу Шығыс контекстіне қолданды.

Р. Оуэн (Owen, 2004) сияқты заманауи зерттеушілер діни плюрализм жағдайында оның тұрақтандырушы әлеуетін де, конфессияаралық шиеленістің күшею қаупін де атап өтіп, конфессиялық демократияның екіжақты табиғатын атап көрсетеді. Олардың еңбектерінде әртүрлі діни қауымдастықтар арасында билік өкілеттіктерін бөлу тетіктеріне ерекше назар аударылады.

«Араб көктемі» контекстінде конфессиялық демократияның өзгеруін түсінуге Л. Андерсон (Anderson, 2011) және М. Дриссен (Driessen, 2013) зерттеулері айтарлықтай үлес қосты. Олардың жұмыстары конфессиялық өкілдіктің дәстүрлі тетіктерінің жаңа саяси шындықтар мен қазіргі заманның қиындықтарына қалай бейімделетінін көрсетеді. Ал зерттеулердің жеке бағыты исламдық саяси қозғалыстардың конфессиялық демократия институттарымен өзара әрекетін талдайтын Дж. Эспозито (Esposito, 1996) мен О. Руаның (Roy, 2004) еңбектерімен ұсынылған. Олардың зерттеулері діни заңдылық пен демократиялық басқару қағидаттары арасындағы байланыстың күрделі динамикасын ашады.

Ресейлік зерттеушілер В. Наумкин (Naumkin, 2005) және Г. Мирский (Mirsky, 2002) демократиялық тетіктердің жұмысындағы дәстүрлі әлеуметтік институттардың рөліне назар аударып, Таяу Шығыстағы конфессиялық демократияның ерекшеліктерін түсінуге айтарлықтай үлес қосты.

Әдебиеттің едәуір бөлігі конфессиялық демократияның әртүрлі модельдерін салыстырмалы талдауға арналған. С. Хантингтон (Huntington, 1997) және Б. Льюистің (Lewis, 2010) еңбектері аймақтағы конфессиялық демократияның қалыптасуының кең тарихи контекстін ұсынады.

С. Ибрахим (Ibrahim, 1982) және Х. Шараби (Sharabi, 1992) сияқты Таяу Шығыс зерттеушілерінің конфессиялық демократия мәселелеріне «ішкі көзқарасты» ұсынатын жұмыстары ерекше назар аударуға тұрарлық. Олардың зерттеулерінде аймақтағы саяси процестерді талдаудағы батыс-центристік көзқарас жиі сынға алынады.

Аймақтық тұрақсыздық жағдайындағы конфессиялық демократияның тұрақтылығы мәселесі Ф. Гергес (Gerges, 2018) және Р. Хиннебуш (Hinnebusch, 2003) еңбектерінде қарастырылады. Олар конфессиялық басқару жүйесі бар елдердегі ішкі саяси процестерге сыртқы факторлардың әсерін талдайды.

М. Тетрло (Tetreault, 2000) және Д. Брумбергтің (Brumberg, 2005) зерттеулері діни көшбасшылар мен институттардың конфессиялық демократияның жұмысындағы рөлін түсінуге маңызды үлес қосады. Олардың еңбектері діни және саяси заңдылық арасындағы күрделі өзара байланысты көрсетеді.

Конфессиялық демократияны зерттеудің қазіргі кезеңі саяси жүйелердің тұрақты дамуы мен жаңғырту мәселелеріне көбірек көңіл бөлумен сипатталады. Т. Асад (Asad, 2018) пен С. Зубайданың (Zubaida, 2011) еңбектері дәстүрлі және заманауи саяси институттардың өзара әрекеттесуін түсінудің жаңа теориялық тәсілдерін ұсынады. Ғылыми әдебиеттерді талдау конфессиялық демократия құбылысының жан-жақтылығы мен күрделілігін, оның Таяу Шығыс аймағының дамуының тарихи, мәдени және әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерімен тығыз байланысын айқындайды. Осы саладағы қосымша зерттеулер пәнаралық тәсілді және динамикалық өзгеретін аймақтық контекстті ескеруді талап етеді.

Зерттеу нәтижелері

Қазіргі саясаттану дискурсында мұсылман халқы басым елдердегі демократияландыру мәселесі ерекше орын алады. «Конфессиялық демократия» феномені батыстық либералды демократиядан айтарлықтай ерекшеленетін діни дәстүрлер мен демократиялық қағидаттардың бірегей симбиозын білдіреді. Бұл құбылысты зерттеудің өзектілігі ислам қоғамдарының мәдени және діни ерекшеліктерін ескере отырып, демократияландырудың дәстүрлі тәсілдерін қайта қарау қажеттілігімен түсіндіріледі.

Конфессиялық демократия діни институттар арқылы билікті заңдастырумен және заңнаманың діни нормаларға сәйкестігімен сипатталады. Саяси процестегі діни көшбасшылардың ерекше рөлі және саяси қатысудың діни шектеулері осы модельдің негізгі айрықша белгілерін айқындайды.

Конфессиялық демократия жағдайындағы саяси плюрализм шектеулі сипатқа ие және пікірлер мен ұстанымдардың діни рұқсат етілген әртүрлілігі аясында жүзеге асырылады. Саяси плюрализмді камтамасыз ету тетіктеріне діни-құқықтық мектептер жүйесі (мәзһабтар) және ижтихад институты

құқықтық және саяси әртүрліліктің негізі ретінде кіреді. Бұл ретте ислам құндылықтарына қайшы келетін саяси қозғалыстарға тыйым салу сияқты белгілі бір шектеулер де бар.

Конфессионалдық демократияның алдында қазіргі заманғы шындыққа бейімделу және діни дәстүрлер мен демократиялық қағидаттар арасындағы тепе-теңдікті табу қажеттілігін қоса алғанда, бірқатар міндеттер тұр. Конфессиялық демократия шеңберінде діни және этникалық азшылықтардың құқықтарын қорғау мәселесі ерекше рөл атқарады. Саяси жүйенің діни заңдылығын сақтай отырып, қоғамның барлық топтарының нақты саяси қатысуын қамтамасыз ету мәселесі де өзекті күйінде қала береді.

Ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік медианың дамуы конфессиялық демократия үшін жаңа мүмкіндіктер мен қиындықтар туғызады. Бір жағынан, бұл саяси қатысуды кеңейтуге және пікір алмасуға ықпал етсе, екінші жағынан, дәстүрлі құндылықтар мен қазіргі заманғы коммуникация формалары арасындағы қақтығыстарға әкелуі мүмкін. Бұл жағдайда саяси жүйелердің діни және мәдени бірегейлігін сақтай отырып, өзгеретін шындыққа бейімделу қабілеті ерекше маңызға ие.

Таяу Шығыс елдерінде конфессиялық демократияны жүзеге асырудың әртүрлі модельдері байқалады. Кейбір мемлекеттер саяси саланы көбірек зайырландыруға ұмтылса, ал басқалары діни институттардың саяси процестегі ролін күшейтеді. Халықаралық қауымдастық пен жаһандық демократиялық стандарттардың аймақтағы саяси жүйелердің дамуына әсері маңызды фактор болып табылады.

Таяу Шығыс елдеріндегі конфессиялық демократия – демократиялық басқару элементтерін исламдық дәстүрлер мен нормалармен үйлестіретін саяси құрылымның ерекше моделі. Бұл жүйе қоғамды саяси ұйымдастырудың ерекше формасын жасайтын діни заңдылық пен демократиялық институттар арасындағы ерекше тепе-теңдікпен сипатталады.

Таяу Шығыстағы конфессиялық демократияның негізгі сипаттамалары: ислам құқығы аясында жұмыс істейтін сайланбалы билік органдарының болуы; діни көшбасшылар мен институттардың саяси процестегі ерекше ролі; ислам парадигмасы шеңберінде әртүрлі саяси күштердің болуына мүмкіндік беретін шектеулі саяси плюрализм.

Аймақтың әртүрлі елдерінде конфессиялық демократияны жүзеге асырудың әртүрлі нұсқаларын байқауға болады. Мысалы, Ливанда әртүрлі діни қауымдастықтар арасында билік өкілеттіктерін бөлу жүйесі жұмыс жасаса, ал Иранда діни институттардың үстемдігін сақтай отырып, сайланбалы билік органдары бар Ислам Республикасының моделі жұмыс істейді.

Ливан моделі

Ливан Таяу Шығыстағы конфессиялық демократияның ең жарқын және ұзақ жұмыс істейтін моделін ұсынады. «Конфессионализм» деп аталатын жүйе 1943 жылғы Ұлттық пактіде ресми түрде бекітіліп, кейіннен 1989 жылғы Таиф келісімдерімен түрлендірілді (El-Solh, 2004).

Ливан жүйесінің негізгі сипаттамаларына мыналар жатады:

1. Министрлер кабинеті мен мемлекеттік қызметте негізгі конфессиялардың пропорционалды өкілдігі.

2. Неке, ажырасу және мұрагерлікті қоса алғанда, жеке мәртебе мәселелерінде діни қауымдастықтардың автономиясының жоғары деңгейі.

Ливан моделінің эмпирикалық зерттеулері оның қоғамның жоғары діни бөлшектену жағдайында салыстырмалы тұрақтылықты сақтаудағы тиімділігін көрсетеді. Алайда, сыншылар бұл жүйенің теріс салдарын, соның ішінде конфессияаралық бөліністердің күшеюін және біртұтас ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың қиындығын айтады.

Ирак моделі

2003 жылы Саддам Хусейн режимі құлатылғаннан кейін Иракта конфессиялық демократия элементтерін қақтығыстан кейінгі мемлекеттік құрылыс жағдайында енгізуге әрекеттер жасалды (Dodge, 2005).

Ирак жүйесіне тән белгілер:

1. Негізгі этноконфессиялық топтар арасында жоғары мемлекеттік лауазымдардың бейресми, бірақ тұрақты бөлінуі.

2. Негізгі конфессиялық топтардың мүдделерін ескеретін негізгі шешімдер қабылдау кезіндегі консенсус қағидаты.

3. Белгілі бір этноконфессиялық топтар басым аймақтарға елеулі автономия беретін мемлекеттің федеративтік құрылымы.

Ирак тәжірибесін талдау өткір саяси дағдарыс пен сыртқы араласу жағдайында конфессиялық жүйені енгізудің күрделілігін көрсетеді. Зерттеушілер әртүрлі топтардың өкілдігін қамтамасыз етудегі белгілі бір жетістіктерге қарамастан, жүйе этноконфессиялық поляризацияның күшеюіне ықпал етіп, ұлттық интеграция процесін қиындатқанын атап өтті.

Бахрейн моделі

Халықтың көпшілігін құрайтын шииттер сүнниттік монархия басқаратын Бахрейнде конфессиялық демократияның элементтері сүнниттік элитаның басым рөлін сақтай отырып, шииттердің үкіметтегі өкілдігін қамтамасыз ету әрекеттерінен айқын көрінеді.

Бахрейн жүйесінің ерекшеліктеріне төмендегілерді жатқызамыз:

1. Үкімет пен парламенттегі шииттер үшін бейресми квоталар.
2. Әртүрлі конфессиялар өкілдерінің қатысуымен арнайы консультативтік органдар құру.
3. Конфессияаралық шиеленісті төмендетуге бағытталған «ұлттық диалог» саясаты (Kinnimont, 2012).

Зерттеулер көрсеткендей, Бахрейн моделі айтарлықтай шектеулері бар және шииттердің көпшілігінің тиісті өкілдігін қамтамасыз етпейді. Сыншылар конфессиялық демократия элементтерін билікті айтарлықтай қайта бөлусіз қолданыстағы саяси тәртіпті заңдастыру құралы ретінде пайдалануды көрсетеді.

Таяу Шығыстағы конфессиялық демократияның әртүрлі модельдерін салыстырмалы талдау бірқатар жалпы белгілер мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді:

1. Барлық модельдер саяси жүйедегі діни айырмашылықтарды институттандырумен сипатталады, алайда бұл айырмашылықтардың ресімделу дәрежесі әр елде әр түрлі.
2. Ливан моделі конфессиялық өкілдікті институттандырылуының ең жоғары дәрежесін көрсетсе, ал Ирак пен Бахрейнде бұл элементтер бейресми.
3. Барлық жағдайларда қолданыстағы конфессияаралық қатынастарды сақтау үрдісі байқалады, бұл жүйені демографиялық және әлеуметтік өзгерістерге бейімдеу проблемаларын тудырады.
4. Конфессиялық демократияның қақтығыстардың алдын алудағы және тұрақтылықты қамтамасыз етудегі тиімділігі әр елдегі конфессияаралық қатынастардың тарихи контексті мен ерекшелігіне байланысты өзгереді.

Йемен моделі

Йеменнің конфессиялық демократия моделі күрделі тарихи, әлеуметтік және діни факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылады. Йемен Араб түбегінің оңтүстігінде орналасқан ел, оның демократиялық жүйесінің қалыптасуы ұзақ және қиын жолмен жүрді. Конфессиялық демократия моделі Йеменнің діни құрылымына негізделген, онда зайдиттік шиизм мен шафииттік сүнниттік бағыттардың арасындағы қарым-қатынастар маңызды рөл атқарады. Тарихи тұрғыдан алғанда, Йеменнің солтүстігі зайдиттік имамдардың басқаруында болса, оңтүстігі шафииттік дәстүрлерге негізделген.

Йеменнің конфессиялық демократия моделінің негізгі ерекшелігі - саяси жүйенің құрылымында діни топтардың өкілдігін қамтамасыз ету. Йемен Республикасының 1990 жылғы біріктірілуінен кейін құрылған саяси жүйе ел ішіндегі әртүрлі діни топтардың мүдделерін теңдестіруге тырысты. Конфессиялық демократия моделі діни топтардың өкілдігін парламентте және үкіметтің жоғары органдарында қамтамасыз етуге бағытталған. Саяси шешім қабылдау процесінде конфессиялық теңгерімді сақтау Йемен демократиясының маңызды аспектісі болып табылады (Cararico, 1993).

Йеменнің конфессиялық демократиясы таптық, тайпалық және аймақтық бөлінулермен күрделене түседі. Тайпалық қатынастар саяси процеске айтарлықтай әсер етеді, кейде мемлекеттік институттардан да күшті болып шығады. Саяси элиталар арасындағы келісімдер мен мәмілелер көбінесе діни ұстанымдармен қатар тайпалық байланыстарға да негізделеді. Осы күрделі әлеуметтік-саяси құрылым Йеменнің конфессиялық демократия моделінің бірегей сипаттамасы болып табылады.

Йеменнің конфессиялық демократия моделінің дамуына 2011 жылғы «Араб көктемі» оқиғалары айтарлықтай әсер етті. Бұл оқиғалар Йемендегі демократиялық қозғалыстардың күшеюіне алып келді және саяси жүйені реформалау қажеттілігін көрсетті. 2011 жылдан кейінгі саяси өзгерістер конфессиялық демократия моделінің одан әрі эволюциясына ықпал етті, бірақ сонымен бірге қақтығыстар мен тұрақсыздықтың жаңа толқынына алып келді.

2014 жылдан бастап елдегі азаматтық соғыс нәтижесі Йеменге айтарлықтай өзгертер алып келді. Хуситтік қозғалыс (зайдиттік шиизмге негізделген) пен халықаралық деңгейде танылған үкімет арасындағы қақтығыс конфессиялық демократия моделінің функционалдығын бұзды. Конфессиялық айырмашылықтар қақтығыстың маңызды аспектісіне айналды, бұл елдегі діни және саяси поляризацияны күшейтті.

Соңғы он жылдықта Йеменнің конфессиялық демократия моделі әртүрлі экстремистік топтардың, соның ішінде «Аль-Каида» мен «Ислам мемлекеті» сияқты ұйымдардың өсуі салдарынан қосымша қысымға ұшырады. Бұл топтар елдегі конфессиялық шиеленістерді пайдаланады және конфессиялық демократия моделінің тұрақтылығына қауіп төндіреді. Экстремизммен күрес Йеменнің қазіргі саяси күн тәртібінің маңызды бөлігіне айналды.

Йеменнің конфессиялық демократия моделі көптеген факторлардың, соның ішінде діни, тайпалық, аймақтық, экономикалық және геосаяси факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылады. Бұл модель ерекше сипаттамаларға ие және өзінің күшті және әлсіз жақтарын көрсетеді. Қазіргі уақытта Йеменнің конфессиялық демократия моделі терең дағдарысты бастан кешіруде және оның болашағы көбінесе елдегі қақтығыстың шешілуіне және жаңа саяси тәртіптің қалыптасуына байланысты болады.

Иран моделі

Иран Ислам Республикасының конфессиялық демократия моделі әлемдегі бірегей саяси құрылымдардың бірі болып табылады. Бұл модель 1979 жылғы Ислам революциясынан кейін қалыптасып, имам Хомейнидің «веляят-е факих» (факихтің басқаруы) доктринасына негізделген. Иран моделі ислам құндылықтары мен демократиялық институттарды үйлестіру әрекетін көрсетеді, бұл оны зерттеушілер үшін қызықты зерттеу нысанына айналдырады. Иранның конфессиялық демократия моделінің негізі конституцияда бекітілген, онда шииттік ислам мемлекеттің ресми діни ретінде танылған және заңнама исламдық принциптерге сәйкес болуы керек деп көрсетілген.

Иранның конфессиялық демократия моделінде діни азшылықтардың құқықтық мәртебесі ерекше реттелген. Конституция зороастризм, христиандық және иудаизм сияқты «кітап діндерін» таниды және оларға шектеулі діни еркіндік береді. Бұл конфессиялардың өкілдері Меджлисте квота бойынша өкілдік етеді: зороастриштылар мен иудейлер бір орыннан, ассирия мен халдей христиандары бірлесіп бір орын, ал армян христиандары екі орынға ие. Дегенмен, діни азшылықтар көптеген шектеулерге ұшырайды және мемлекеттік қызметте жоғары лауазымдарға қол жеткізе алмайды.

Иран моделі азаматтық қоғамға да ерекше көзқарас танытады. Конституция сөз бостандығын, жиналыс бостандығын және баспасөз бостандығын кепілдендіргенімен, бұл бостандықтар «ислам принциптеріне» қайшы келмеуі керек деген шектеумен бірге жүреді. Бұл шектеу билік органдарына азаматтық қоғам ұйымдарының, бұқаралық ақпарат құралдарының және саяси пікірталастардың қызметіне араласуға мүмкіндік береді. Сайлаулар бәсекелестікпен өтсе де, кандидаттар қатаң іріктеуден өтеді, бұл оппозициялық күштердің саяси жүйеге қатысуын айтарлықтай шектейді (Sazhin, 2005).

Иранның конфессиялық демократия моделі соңғы онжылдықтарда бірқатар сынақтарға тап болды. 2009 жылғы «Жасыл қозғалыс» және 2017-2023 жылдардағы әртүрлі наразылық акциялары қоғамдағы либералдық және зайырлы тенденциялардың күшеюін көрсетті. Жас ұрпақтың көпшілігі діни шектеулерге қарсы, ал орта тап саяси жүйені демократияландыруды талап етеді. Билік бұл наразылықтарға репрессиялармен жауап берсе де, жүйенің ішінде де реформаторлық тенденциялар бар. Реформаторлық қозғалыстар конфессиялық демократия моделі шеңберінде экономикалық жаңғырту мен шектеулі саяси ырықтандыруды жақтайды.

Соңғы жылдары Иранның конфессиялық демократия моделі «қарсылық экономикасы» тұжырымдамасын дамытуда, ол батыстық санкцияларға қарсы тұру үшін экономикалық өзін-өзі қамтамасыз етуге баса назар аударады. Бұл тұжырымдама ел экономикасын екі түрлі әсерге ұшыратады: бір жағынан, оқшаулану инновациялар мен отандық өндірісті ынталандырады, ал екінші жағынан, халықаралық сауда мен инвестициялардың шектелуі өсуді тежейді. Иран моделінің экономикалық аспектісі әртүрлі топтардың діни-идеологиялық және прагматикалық көзқарастары арасындағы ішкі күрестің дамуына әсер етеді.

Иранның конфессиялық демократия моделі ислам дәстүрлері мен заманауи мемлекеттік институттарды үйлестіруге тырысатын бірегей саяси жүйе болып табылады. Бұл модель сайланбалы органдар мен діни институттар арасындағы күрделі өзара әрекеттесуді қамтиды, мұнда соңғысы

жоғарғы билікке ие. Иран моделінің тәжірибесі теократиялық элементтерді республикалық құрылыммен үйлестіру мүмкіндіктері мен шектеулерін көрсетеді, бұл оны саяси жүйелер туралы ғылыми талқылау үшін қызықты зерттеу нысанына айналдырады. Конфессиялық демократияның Иран нұсқасының болашағы елдің ішкі әлеуметтік-экономикалық динамикасына, аймақтық геосаяси жағдайға және халықаралық қатынастардың дамуына байланысты болады.

Мысыр моделі

Мысыр Араб Республикасындағы конфессиялық демократия үлгісі елдің діни әртүрлілігі мен саяси құрылымының қиылысындағы күрделі құбылыс болып табылады. Елдегі конфессиялық демократия келесі негізгі ерекшеліктермен сипатталады:

1. Мысырдағы мұсылмандар (90%) мен копт христиандары (10%) арасындағы діни демографиялық жағдай конфессиялық қатынастардың саяси өмірге тікелей әсер етеді. Мысыр Конституциясы ислам дінін мемлекеттік дін ретінде бекітеді, бірақ азаматтардың діни еркіндігін де қорғайды.

2. Саяси құрылымда діни азшылықтардың өкілдігі шектеулі. 2014 жылғы конституциялық реформалардан кейін копт христиандарына парламентте белгілі бір орындар бөлінгенімен, шешім қабылдау процесінде олардың ықпалы әлі де шектеулі болып қалуда.

3. Мысырдағы саяси-діни динамика «Мұсылман бауырлар» қозғалысы мен зайырлы күштер арасындағы тартыстармен күрделене түсті. 2011 жылғы революциядан кейін Мысыр қысқа мерзімді ислам басқаруын бастан кешірді, бірақ 2013 жылғы әскери төңкерістен кейін зайырлы басқаруға қайта оралды.

4. Мысырдағы конфессиялық демократия моделі діни азшылықтардың құқықтарын қорғау мен мемлекеттің ислам сәйкестігін сақтау арасындағы тепе-теңдікті іздеу процесін көрсетеді. Бұл модель әлі де қалыптасу үстінде және елдегі саяси тұрақтылық пен демократиялық үрдістерге тікелей әсер етеді.

Қазіргі Мысырдың конфессиялық демократия моделі діни құндылықтар мен демократиялық принциптер арасындағы теңгерімді сақтауға тырысады, бұл күрделі және үздіксіз процесс болып табылады. Мысырдың конфессиялық демократия моделінің болашағы елдегі саяси даму траекториясына, діни экстремизмге қарсы күрестің нәтижелеріне және діни азшылықтардың құқықтарын қорғау саласындағы прогреске байланысты болады (Borisov, 2000).

Таяу Шығыстағы конфессиялық демократия аймақтағы діни-саяси қатынастардың ерекшеліктерін көрсететін күрделі және көп қырлы құбылыс. Айқын кемшіліктер мен сынға қарамастан, бұл жүйе бірқатар елдердің саяси өмірінде маңызды рөл атқарып келеді. Конфессиялық демократияның эволюциясын одан әрі зерттеу Таяу Шығыстағы саяси процестерді түсіну және аймақтағы демократияландыру болашағын бағалау үшін өте маңызды.

Қорытынды

Таяу Шығыстағы саяси процестер контекстіндегі «конфессиялық демократия» құбылысын зерттеу нәтижесінде, бұл аймақтағы саяси жүйелердің діни-конфессиялық факторлармен тығыз байланысты екендігі анықталды. Конфессиялық демократия моделі классикалық батыстық демократия параметрлерінен айтарлықтай ерекшеленіп, аймақтың тарихи, мәдени және діни ерекшеліктерін ескере отырып қалыптасатыны байқалады. Ливан, Ирак, Бахрейн, Йемен, Иран және Мысыр сияқты мемлекеттердің тәжірибесі көрсеткендей, конфессиялық өкілдік принциптері саяси тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды факторы бола алады, алайда мұндай жүйелер көбінесе этно-конфессиялық қақтығыстардың потенциалды көзі болып та табылады.

Зерттеу барысында конфессиялық демократияның институционалдық механизмдері мен нормативтік негіздері сараланып, олардың қазіргі заманғы саяси трансформациялар контекстіндегі эволюциясы қарастырылды. Бұл аймақтағы конфессиялық демократия модельдерінің тиімділігі мемлекеттік институттардың секуляризация деңгейіне, саяси мәдениеттің жетілгендігіне және азаматтық қоғамның даму дәрежесіне тікелей байланысты екені анықталды.

Жүргізілген талдау Таяу Шығыстағы саяси процестерді түсіну үшін конфессиялық демократия концептісінің методологиялық және теориялық маңыздылығын көрсетеді. Аймақтағы демократиялық транзиттердің ерекшеліктері мен қиындықтарын теориялық тұрғыдан ұғыну үшін, осы концептіні одан әрі жетілдіру қажеттілігі туындайды. Сонымен қатар, конфессиялық демократия моделінің эволюциясы мен трансформациясы жаһандану процестері, ақпараттық технологиялардың дамуы және аймақтағы геосаяси өзгерістер аясында жүзеге асатынын ескеру қажет. Таяу Шығыстағы

конфессиялық демократия феноменін зерттеу аймақтағы саяси процестердің ерекшеліктерін терең түсінуге, сондай-ақ демократиялық принциптердің универсалдылығы мен әртүрлі әлеуметтік-мәдени контекстердегі ерекшеліктері арасындағы диалектикалық қарым-қатынасты анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының нәтижелері конфессиялық демократияның түрлі формалары мен имплементация деңгейлері арасындағы корреляцияны анықтауға мүмкіндік берді, бұл өз кезегінде саяси модернизация процестерінің ұлттық-діни контекстке байланысты вариативтілігін дәлелдейді. Таяу Шығыс мемлекеттерінің конституциялық реформалары мен электоралдық практикаларында конфессиялық факторлардың интеграциясы посткеңестік кеңістіктегі және басқа да даму үстіндегі демократиялық мемлекеттердегі саяси процестерді концептуализациялауға жаңа теориялық перспективалар ұсынады. Болашақта Таяу Шығыс аймағындағы конфессиялық демократия моделінің дамуы қоғамдық-саяси дискурста секулярлық және діни құндылықтардың синтезін қамтамасыз ету деңгейіне, сондай-ақ азаматтық қоғамның конфессияаралық диалогты жүргізу қабілетіне тәуелді болатыны анық.

Әдебиеттер:

- Anderson, 2011 – *Anderson Lisa*. *Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya* // *Foreign Affairs*. 2011. Vol.90. № 3. P. 2-7.
- Asad, 2018 – *Asad Talal*. *Secular Translations: Nation-State, Modern Self, and Calculative Reason*. New York: Columbia University Press, 2018. 222 p.
- Bromberg, 2005 – *Brumberg Daniel*. *Democratization Versus Liberalization in the Arab World: Dilemmas and Challenges for U.S. Foreign Policy*. Strategic Studies Institute, 2005. 18 p.
- Dodge, 2005 – *Dodge Toby*. *Iraq's Future: The Aftermath of Regime Change*. London: Routledge, 2005. 72 p.
- Driessen, 2013 – *Driessen Michael*. *Religious Democracy and Civilizational Politics: Comparing Political Islam and Political Catholicism*. Doha, Qatar: Center for International and Regional Studies, 2013. 36 p.
- El-Solh, 2004 – *El-Solh Raghid*. *Lebanon and Arabism: National Identity and State Formation*. London: I.B. Tauris, 2004. 382 p.
- Esposito, 1996 – *Esposito John, Voll John*. *Islam and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 1996. 240 p.
- Gerges, 2018 – *Gerges Fawaz*. *Making the Arab World: Nasser, Qutb, and the Clash That Shaped the Middle East*. Princeton: Princeton University Press, 2018. 528 p.
- Harb, 2006 – *Harb Imad*. *Lebanon's Confessionalism: Problems and Prospects* // *Peace Brief*. 2006. 28 p.
- Hinnebusch, 2003 – *Hinnebusch Raymond*. *The International Politics of the Middle East*. Manchester: Manchester University Press, 2003. 262 p.
- Hudson, 1979 – *Hudson Michael*. *Arab Politics: The Search for Legitimacy*. New Haven: Yale University Press, 1979. 448 p.
- Huntington, 1997 – *Huntington Samuel*. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Touchstone, 1997. 367 p.
- Ibrahim, 1982 – *Ibrahim Saad*. *The New Arab Social Order: A Study of the Social Impact of Oil Wealth*. London: Routledge, 1982. 224 p.
- Kinninmont, 2012 – *Kinninmont Jane*. *Bahrain: Beyond the Impasse*. London: Chatham House, Royal Institute of International Affairs, 2012. 53 p.
- Lewis, 2010 – *Lewis Bernard*. *Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 240 p.
- Lijphart, 1977 – *Lijphart Arend*. *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press, 1977. 268 p.
- Naumkin, 2005 – *Naumkin Vitaly*. *Radical Islam in Central Asia: Between Pen and Rifle*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2005. 336 p.
- Owen, 2004 – *Owen Roger*. *Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London: Routledge, 2004. 296 p.
- Roy, 2004 – *Roy Olivier*. *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*. New York: Columbia University Press, 2004. 360 p.
- Sharabi, 1992 – *Sharabi Hisham*. *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society*. Oxford: Oxford University Press, 1992. 224 p.
- Tetreault, 2000 – *Tetreault Mary Ann*. *Stories of Democracy: Politics and Society in Contemporary Kuwait*. New York: Columbia University Press, 2000. 326 p.
- Zubaida, 2011 – *Zubaida Sami*. *Beyond Islam: A New Understanding of the Middle East*. London: I.B. Tauris, 2011. 256 p.

Мирский, 2002. – *Мирский Георгий*. Политический ислам и западное общество // Полис. Политические исследования. 2002. № 1. С.78-86.

References:

- Anderson, 2011 – *Anderson Lisa*. Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya // *Foreign Affairs*. 2011. Vol.90. № 3. P. 2-7.
- Asad, 2018 – *Asad Talal*. *Secular Translations: Nation-State, Modern Self, and Calculative Reason*. New York: Columbia University Press, 2018. 222 p.
- Bromberg, 2005 – *Brumberg Daniel*. *Democratization Versus Liberalization in the Arab World: Dilemmas and Challenges for U.S. Foreign Policy*. Strategic Studies Institute, 2005. 18 p.
- Dodge, 2005 – *Dodge Toby*. *Iraq's Future: The Aftermath of Regime Change*. London: Routledge, 2005. 72 p.
- Driessen, 2013 – *Driessen Michael*. *Religious Democracy and Civilizational Politics: Comparing Political Islam and Political Catholicism*. Doha, Qatar: Center for International and Regional Studies, 2013. 36 p.
- El-Solh, 2004 – *El-Solh Raghid*. *Lebanon and Arabism: National Identity and State Formation*. London: I.B. Tauris, 2004. 382 p.
- Esposito, 1996 – *Esposito John*. *Voll John*. *Islam and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 1996. 240 p.
- Gerges, 2018 – *Gerges Fawaz*. *Making the Arab World: Nasser, Qutb, and the Clash That Shaped the Middle East*. Princeton: Princeton University Press, 2018. 528 p.
- Harb, 2006 – *Harb Imad*. *Lebanon's Confessionalism: Problems and Prospects* // *Peace Brief*. 2006. 28 p.
- Hinnebusch, 2003 – *Hinnebusch Raymond*. *The International Politics of the Middle East*. Manchester: Manchester University Press, 2003. 262 p.
- Hudson, 1979 – *Hudson Michael*. *Arab Politics: The Search for Legitimacy*. New Haven: Yale University Press, 1979. 448 p.
- Huntington, 1997 – *Huntington Samuel*. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Touchstone, 1997. 367 p.
- Ibrahim, 1982 – *Ibrahim Saad*. *The New Arab Social Order: A Study of the Social Impact of Oil Wealth*. London: Routledge, 1982. 224 p.
- Kinninmont, 2012 – *Kinninmont Jane*. *Bahrain: Beyond the Impasse*. London: Chatham House, Royal Institute of International Affairs, 2012. 53 p.
- Lewis, 2010 – *Lewis Bernard*. *Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 240 p.
- Lijphart, 1977 – *Lijphart Arend*. *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press, 1977. 268 p.
- Mirskij, 2002. – *Mirskij Georgij*. Политический ислам и западное общество [Political Islam and Western society] // *Полис. Политические исследования*. 2002. № 1. P.78-86. (in Rus).
- Naumkin, 2005 – *Naumkin Vitaly*. *Radical Islam in Central Asia: Between Pen and Rifle*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2005. 336 p.
- Owen, 2004 – *Owen Roger*. *Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. London: Routledge, 2004. 296 p.
- Roy, 2004 – *Roy Olivier*. *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*. New York: Columbia University Press, 2004. 360 p.
- Sharabi, 1992 – *Sharabi Hisham*. *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society*. Oxford: Oxford University Press, 1992. 224 p.
- Tetreault, 2000 – *Tetreault Mary Ann*. *Stories of Democracy: Politics and Society in Contemporary Kuwait*. New York: Columbia University Press, 2000. 326 p.
- Zubaida, 2011 – *Zubaida Sami*. *Beyond Islam: A New Understanding of the Middle East*. London: I.B. Tauris, 2011. 256 p.

¹Сейтахметова Н.Л., ²Жандосова Ш.М. ³Нуров М.М.

^{1,2} *Институт философии, политологии и религиоведения, Алматы, Казахстан*

³ *Университет «Туран», Алматы, Казахстан,*

E-mail: ¹natalieseyt@mail.ru, ²sholpan_zhandosova@mail.ru, ³markhabbatnur@gmail.com

«КОНФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕМОКРАТИЯ» В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Аннотация. В данной статье рассматривается феномен конфессиональной демократии как особой формы политического устройства на Ближнем Востоке. Особое внимание уделяется анализу взаимосвязи религиозных институтов и демократических процессов в регионе, а также оценке

эффективности данной модели в контексте современных политических вызовов. Новизна исследования заключается в комплексном анализе феномена «конфессиональной демократии» как специфической формы политического устройства ближневосточных государств, учитывающей религиозно-общинную структуру общества при формировании органов власти. Основная задача исследования состоит в выявлении особенностей функционирования конфессиональной демократии в политических системах стран Ближнего Востока и определении её влияния на стабильность государственных институтов в условиях межконфессиональной напряженности. Цель статьи – провести системный анализ модели конфессиональной демократии как инструмента обеспечения политического представительства различных религиозных общин и механизма достижения межконфессионального баланса в политической системе ближневосточных государств. Методы исследования включают институциональный и сравнительно-политологический анализ, системный подход, а также методы исторической реконструкции. Результаты исследования демонстрируют, что конфессиональная демократия, несмотря на ряд внутренних противоречий, служит действенным механизмом обеспечения политической стабильности в многоконфессиональных обществах Ближнего Востока, способствуя институционализации межрелигиозного диалога и предотвращению конфессиональных конфликтов путем гарантированного представительства религиозных общин в органах государственной власти.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (BR21882428 «Влияние и перспективы ислама как духовно-культурного, политического, социального явления в постнормальные времена: опыт стран Ближнего Востока и Центральной Азии»).

Ключевые слова: конфессиональная демократия, Ближний Восток, политические процессы, религиозные институты, политическая модернизация, демократия, ислам.

¹Seitakhmetova N.L., ²Zhandosova Sh.M. ³Nurov M.M.

^{1,2} Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan,

³ «Turan» University, Almaty, Kazakhstan,

E-mail: ¹natalieseyt@mail.ru, ²sholpan_zhandosova@mail.ru, ³markhabbatnur@gmail.com

«CONFESSIONAL DEMOCRACY» IN THE CONTEXT OF POLITICAL PROCESSES IN THE MIDDLE EAST

Abstract. This article examines the phenomenon of confessional democracy as a special form of political system in the Middle East. Particular attention is paid to the analysis of the relationship between religious institutions and democratic processes in the region, as well as to the assessment of the effectiveness of this model in the context of modern political challenges. The novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the phenomenon of "confessional democracy" as a specific form of political system in the Middle Eastern states, taking into account the religious and communal structure of society in the formation of government bodies. The main objective of the study is to identify the features of the functioning of confessional democracy in the political systems of the Middle East and determine its impact on the stability of state institutions in the context of interfaith tension. The purpose of the article is to conduct a systemic analysis of the model of confessional democracy as a tool for ensuring political representation of various religious communities and a mechanism for achieving interfaith balance in the political system of the Middle Eastern states. Research methods include institutional and comparative political analysis, a systems approach, as well as methods of historical reconstruction. The results of the study demonstrate that confessional democracy, despite a number of internal contradictions, serves as an effective mechanism for ensuring political stability in multi-confessional societies of the Middle East, promoting the institutionalization of interreligious dialogue and the prevention of confessional conflicts through guaranteed representation of religious communities in government bodies.

Acknowledgement: This research has been funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR21882428 «The influence and prospects of Islam as a spiritual, cultural, political, and social phenomenon in postnormal times: the experience of the countries of the Middle East and Central Asia»).

Keywords: confessional democracy, Middle East, political processes, religious institutions, political modernization, democracy, Islam.

Авторлар туралы мәлімет:

Сейтахметова Наталья Львовна, профессор, философия ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан.

Жандосова Шолпан Мұлькимановна, PhD (Саясаттану), ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан.

Нуров Мархаббат Мешітбекұлы, PhD (Саясаттану), «Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан.

Информация об авторах:

Сейтахметова Наталья Львовна, профессор, доктор философских наук, член-корреспондент НАН РК, Институт философии, политологии и религиоведения РК, Алматы, Казахстан.

Жандосова Шолпан Мұлькимановна, PhD (Политология), Институт философии, политологии и религиоведения, Алматы, Казахстан.

Нуров Мархаббат Мешитбекович, PhD (Политология), Университет «Туран», Алматы, Казахстан.

Information about authors:

Seitakhmetova Natalia Lvovna, professor, Doctor of Philosophy, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Institute of Philosophy, Political Sciences and Religious Studies CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan.

Zhandossova Sholpan Mulkimanovna, PhD (Political science), Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan.

Nurov Markhabbat Meshitbekovich, PhD (Political science), «Turan» University, Almaty, Kazakhstan.

IRSTI 03.03.21.

<https://doi.org/10.63051/kos.2025.1.272>

Zhuzbayeva U.D.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: uldanai1994@mail.ru

COMPARATIVE ANALYSIS OF GEOGRAPHICAL INFORMATION IN SUBH AL-ASHA AND OTHER SOURCES OF THE ERA

Abstract. A critical written source in the context of geographical and historical data is the encyclopedias of researchers who lived during the time of the Arab Caliphate, which existed before the capture of the Mamluk Sultanate by the Ottoman Empire in 1517. During the existence of the Arab Caliphate as the first Muslim state, outstanding researchers and scientists such as Al-Qalkashandi, Ibn Khordadbeg and Ibn Khaldun worked. The current article aims to conduct a comparative analysis of geographical information in the encyclopedias «The Dawn for the Blind in the Art of Writing» (Al-Qalkashandi), «The Book of Roads and Kingdoms» (Ibn Khordadbeg) and «Book of Lessons, Record of Beginnings and Events in the History of the Arabs and the Berbers and Their Powerful Contemporaries» (Ibn Khaldun). Data monitoring, comparison, historical-critical approach, and specification were chosen as the research methods. As a result of the comparative analysis, it was found that the authors almost do not contradict each other, supplementing the data given in their encyclopedias. This indicates that they often used the same sources, which is a consequence of the compiler nature of encyclopedias. The analysis results also revealed that Al-Qalkashandi and Ibn Khaldun used historical geography methods more actively than Ibn Khordadbeg. This indicates that the foundations of historical geography as a science in the Arab world were laid only in the fourteenth century. The prospect of further research is to compare the geographical information given in the works of Al-Qalkashandi, Ibn Khordadbeg and Ibn